

Тамара Купева

<https://orcid.org/0000-0002-9579-2180>

УДК 2-264:004.8

ЛИТЕРАТУРНИ АРХЕТИПОВИ НА НОВАТА КОГНИТИВНА РЕВОЛУЦИЈА – ОД АНТИЧКИОТ МИТ ДО ДИГИТАЛНА УТОПИЈА

Клучни зборови: вештачка интелигенција, метафора, когнитивна револуција, мит, култура

Магичниот прстен на митот

Како никогаш досега, во овие неколку години човештвото е соочено со сериозни егзистенцијални прашања и предизвици. Одговорите на овие дилеми многу повеќе се препознаваат во историските проследувања на најстарите запишани искуства, отколку во претпоставките за иднината. Веќе и не станува збор само за социјални и економски предизвици, туку за пресвртница што нè соочува со нова димензија на постоењето.

Ако се навраќаме наназад низ времето, ќе ги откриеме клучните дилеми и креации на човечката имагинација кои на неверојатен начин ја откриваат врската меѓу искуствата со кои се соочуваме денес и оние на митовите, како едни од најстарите креативни форми на комуникација. Токму нивното проучување, или барем потсетување на нивното значење, нè води низ со-

држини кои на недвосмислен начин ни даваат одговори на многу современи теми и прашања поврзани со човековата егзистенција. Цел еден спектар дефиниции го обликуваат митот – неговиот концепт, ликовите, наративната структура и значењето. Универзална категорија во сите нив е фактот дека митовите се „колективни и споделени наративи кои ги земаат предвид конфликтите и желбите на човечкиот живот кои често се изразени во архетипски фигури и структури“. Тие се „лекции за животот и сведочат за човечката интелектуална и уметничка креативност“ (Jensen, 2016: 47).

Прегледот на митовите низ културите на народите имаат една заедничка оска на поврзување, а тоа се прашањата за мистеријата на егзистенцијата и различните културолошки и географски искуства кои ги креираат верувањата, вредностите и традицијата на народите. Сите овие креативни исечоци од еволуцијата на чо-

вештвото имаат идентична наративна структура која им дава универзален печат на постоење низ времето.

Во својата суштина, митовите се одраз на животот, традицијата, моделите на однесување низ историјата, кои, пак, вградени во приказна, создаваат слика за континуум и вечно траење на човештвото. Според историските белешки и теориските пристапи кон митот како книжевна форма, тие навистина се секогаш актуелна приказна во која најавтентично се одразува минатото како стекнато искуство, но и актуелните околности и предизвици со кои се соочува човештвото. Сите овие концепти и значења, според Џозеф Кемпбел (Josef Campbell) го создаваат т.н. спектар на значења на митот, односно неговиот „магичен прстен“ кој во себе интегрира и рефлектира „религии, филозофии, уметности, социјални форми на примитивниот и историскиот човек и откритија во науката и технологијата“ (Campbell, 2004: 3).

И Роберт Грејвс во својата анализа на митовите потврдува дека изучувањето на грчките митови е тесно поврзано со изучувањето на политички и религиозни системи во Европа и дека „во голем дел грчкиот мит е религиозна и политичка историја“ (Greys, 1995: 6). За разлика од подоцнежните толкувања на проучувачите, за него „вистинската наука за митот треба да започне со проучување на археолошките студии и компаративна историја на религиите“ (Greys, 1995: 9).

Ако се направи историска ретроспектива, заклучокот е дека митовите генерираат универзални човечки искуства кои се пренесуваат преку

специфични наративни структури. Митските приказни имаат идентична матрица, затоа што во нив се препознаваат мотиви, ликови и теми кои се однесуваат на вечната потрага на патот до себепронаоѓањето и на барањето одговори за смислата на постоењето. Тие ги одразуваат колективните искуства, но и личните мисловни процеси кои креираат „универзализација и конструирање на сеопфатна психолошка шема“ (Rowland, 2003: 23).

Теориските анализи уште многу одамна го утврдија неговиот наративен модел и темите кои се одраз на севкупната култура на народите. Овие заеднички елементи на културите, нивната идентична матрица Кемпбел ја нарекуваше „мономит“. Овој феномен всушност ја создава клучната движечка оска на митските ликови, основата на митот како приказна – а тоа е патувањето на херојот до одредена цел. Таа цел може да е материјална или духовна, но секогаш симболизира *јорив*, *јојџреба* и/или *негосџиџ*. Па така, според него, митот е психички факт и „мистериозна енергија за инспирација“ која митскиот јунак, преку потфати и предизвици, се обидува да ја ослободи од себе. Во таа траекторија на движење, митскиот јунак всушност редовно страда од одреден „симболичен недостаток“ (Campbell, 2004: 35).

Од друга страна, пак, напоредно со сите овие одредници на митот, најголем дел митските приказни го следат создавањето на светот и луѓето, но со изразена морална компонента и со посебен акцент на постоењето како филозофска категорија. Главниот митски јунак секогаш се враќа од своето патување со личен трофеј,

трансформиран во сознание со одредена морална и етичка димензија.

Одредени теоретичари ѝ даваат подлабока, психолошка димензија на оваа потрага и ја поврзуваат со внатрешни психолошки однесувања и состојби. Па така Фројд, Јунг и нивните следбеници, корените на митските претстави ги бараа во психоанализата. Јунг наоѓаше сличности меѓу митовите, кои ги објаснуваше со постоење на „колективно несвесно“ и на т.н. архетипски обрасци во човековата психа.

Ако се сублимираат пристапите кон проучувањето на митот, непобитен факт е дека логиката на создавање митови, митски јунаци и нивни дела е логиката на животот и во модерното време. Сите овие теориски прикази нè водат кон неколку прашања и теми кои, всушност, се митолошки одблесоци во современиот развој на човештвото. Ако се поврзат минатото и искуствата на човештвото со актуелните предизвици и непознаници кои ги носи почетокот на новата, петта индустриска (дигитална и когнитивна) револуција, можат да се сублимираат следниве неколку прашања:

Каде сме сега? Кои се новите митови кои се пишуваат низ времето? Каква е новата потрага по триумфот кој го води современиот човек низ новите непознати патишта на себеоткривањето, на поместување на биолошките, социјалните и интелектуалните сили и потенцијал? Како современиот дигитален контекст и глобалната мрежна поврзаност го трансформира и го рedefинира социјалниот и интелектуалниот развој на човекот? И конечно, како управуваме и како ја креираме новата стварност во која, не

природните закони – туку човечките креации на вештачката интелигенција го одредуваат патот кон иднината на човештвото?

Овие прашања се само дел од темите поставени во книгата „Ера на вештачката интелигенција – човечката иднина“ (*The age of AI - human future*), кои меѓу другото, отворија и многу филозофски и етички прашања за новите митови (Kissinger et al., 2021: 12-26). Клучното прашање поставено овде е – дали и како човештвото ќе управува и ќе ги надминува импликациите на сопствената инвентивност?

Прашањата што ги поставија овие теоретичари се однесуваа на неизбежната промена на искуството на човештвото кое целосно ќе ги рedefинира научните парадигми во сите науки, вклучувајќи го и филозофскиот пристап кон прашањата за егзистенцијата.

Митот како метафора на новото време

Зошто митот е метафора за денешните предизвици на вештачката интелигенција? Кои се хероите и боговите на новото време што ги создаваме сите ние? Какви последици тие ѝ носат на заедницата?

Грчката митологија и нејзините митови целосно ги отсликуваат современите појави и настани. Митските ликови и нивната потрага по триумфот (сознанието, вистината), всушност е истата наративна програма на современиот човек во нов, историски различен контекст.

Митолошките наративи и митските ликови целосно се препознаваат во постапките и одлу-

ките на современиот човек. Соочен со технолошки модели кои се „екстензија на човечкиот ум“ (John Nosta)¹, патиштата на современиот човек се патишта на митскиот јунак кој се обидува да ги открие тајните на егзистенцијата, врамена во дигиталните мрежи на постоењето. Автентичен одраз на тој порив за откривање на непознатото и вистината е митскиот лик Прометеј. Прометеј бил „најмудриот во својата раса“, имал познавања од „архитектура, астрономија, математика, пловеење, медицина, металургија и останати корисни знаења и вештини кои тој им ги пренесува на луѓето“ (Grevs, 1995: 82). Неговиот пркос кон боговите и посебно поривот да им го даде огнот на луѓето, стануваат симбол на вечната внатрешна борба во потрагата по спознанието. Притоа, со својот подвиг, тој остави и многу важна порака, дека „крајната цел на потрагата не смее да биде ниту ослободување, ниту екстаза за себе, туку мудроста и моќта да им служиш на другите.“ (Campbell, 1991: 108)

Митскиот Прометеј е, всушност, Прометеј на новото време, кој му ја донесе на човештвото најголемата алатка за пристап до знаења и до нови можности за креација – вештачката интелигенција. Денешниот Прометеј им даде на луѓето чувство на моќ и алатки со кои можат да се создаваат нови облици и модели кои ја одразуваат човечката љубопитност и жед за откривање на непознатото. Во ваков контекст, современиот човек има реален предизвик –

страст да открива и да ги поместува границите на сопствениот биолошки и физички одреден потенцијал.

Големиот титан – Прометеј е најавтентична метафора за современите софтверски креации (развивачите на софтвери), кои преку алатките на вештачката интелигенција му даваат на човештвото моќ да ги истражува, но и да ги поместува сопствените граници, границите на знаењето, на сознанието и на потрагата по вистината за светот. Митскиот Прометеј од Олимп денес доаѓа од Силиконската долина и го држи огнот в рака, давајќи му на човештвото нови патеки до сознанието. Тој го оправдува значењето на неговото име, затоа што навистина е промислен предвесник на новите перспективи кои целосно го рedefинираат животот на современиот човек.

Денешниот Прометеј, всушност, ја создаде најмоќната сила во историјата на човештвото која го отвора третиот прозорец на човечката љубопитност, прозорец кој гледа во (досега) непозната димензија на постоењето. На ист начин како што претходно Галилео Галилеј со телескопот ги набљудуваше прстените на Сатурн, а по него и двајцата холандски научници кога го создадоа микроскопот. Овие еволутивни исчекорувања пресликани во митските ликови и мотиви потврдуваат дека митот е универзална вертикала која ги спојува времињата и поединците, во желбата човечкиот ум да ги истражи и објасни непознатите и невидливи форми.

¹ За филозофските аспекти на вештачката интелигенција, за големите јазични модели (LLM) и трансформацијата на мислењето пишува Џон Носта во *Beyond Tools: LLMs and the Emergence of Extended Cognition* и во неколку негови статии објавени во *Psychology Today*.

Прометеј на новото време, на човештвото му го донесе дигиталниот оган како симбол на знаењето, но не знаење како фиксирана мапа во умот, туку како компјутерска невидлива мрежа од милиони патеки, начини, ресурси и можности за создавање нови креативни откритија и нови човечки и научни перспективи. Огнот е моќта на човекот во чии раце се алатките на вештачката интелигенција, која фундаментално го менува неговото биолошко постоење, но и неговата когнитивна архитектура која е пресудна за неговиот понатамошен развој.

Ако се земат предвид сите современи дилеми и особено дилемите и стравот од непознатото, Прометеј на новото време парадоксално станува и господар кој (може да) управува со човештвото, но и спасител од последиците на таа негова мисија. Тој е и одметник од боговите на Силиконската долина, но и нивен сојузник истовремено. Тој е промисла, иницијација, нова искра на знаењето што им го дава на луѓето, кои истовремено стануваат и закана.

Митот и трагите на митот во новите егзистенцијални наративи што ги креира животот на современиот човек, нè соочуваат со уште многу митски ликови кои целосно се одразуваат во нашето време. Таа вредносна вертикала ги поврзува нив со нивните двојници денес и ги претвора во силна метафора на универзалните поими и вредности.

Митски паралели – вештачка интелигенција

Ако нурнеме уште подлабоко во егзистенцијалните прашања што го мачат човештвото денес, поттикнати токму од привилегиите што ги носат неговите технолошки креации, ќе дојдеме до заклучокот дека таа креација е негово „когнитивно огледало“. Технологијата која тој сам ја создава, го вклучува него самиот во реверзибилна игра на мисловно, емоционално и ментално ниво. Таа станува негов партнер, негова продолжена мисла, неговото тајно „второ јас“. Оттука, вештачката интелигенција е чиста метафора на митската Галатеја во рацете на нејзиниот скулптор Пигмалион, кој ја оживотворува сликата за совршенството. Конекциите со неа, нејзиното вовлекување во секојдневниот, и физички, и духовен, и материјален, и интелектуален и социјален живот создава типичен Пигмалион-ефект во дигиталното поврзување.

Симболичниот одраз на оваа приказна, во темата за заљубувањето и оживувањето на сопствената креација, не е ништо поразлична од односот кон вештачката интелигенција како креација на човекот. За првпат во историјата на еволуцијата човекот е соочен со најдлабоката сопствена екстензија, – онаа што учествува во процесите на мислата. Современиот Пигмалион е во постојан „когнитивен танц“ (John Nosta) со својата креација, која всушност му ја обликува мислата, влијае на неговиот расудување и креира обрасци на однесување кои не биле можни во природната еволуција досега. Денешната

Галатеја прераснува во метакогнитивно огледало на нејзиниот креатор – човекот.

Џефри Хинтон, овогодишниот добитник на Нобеловата награда за физика, за откритија и пронајдоци кои овозможуваат машинско учење и вештачки невронски мрежи (заедно со Џон Хопфилд), во февруари годинава одржа предавање на Универзитетот во Оксфорд со насловено прашање: „Дали дигиталната интелигенција ќе ја замени биолошката интелигенција?“ Во обраќањето тој посочи:

„Илјадници идентични дигитални агенти можат да погледнат илјадници различни збирки податоци и да го споделат она што го научиле... Ова ме наведува да верувам дека дигиталните пресметки од големи размери веројатно се многу подобри во стекнувањето знаење отколку биолошкото пресметување, и наскоро тие можат да бидат многу поинтелигентни од нас. Фактот дека дигиталните интелигенции се бесмртни и не еволуирале, треба да ги направи помалку подложни на религија и војни, но ако дигиталната суперинтелигенција некогаш сака да ја преземе контролата, мала е веројатноста дека ќе можеме да ја спречиме..., така што најитно истражувачко прашање е како да бидеме сигурни дека тие никогаш нема да сакаат да ја преземат контролата“ (Hinton 00:12: 30–14: 10)².

Нобеловецот и креатор на вештачката интелигенција, всушност се обидува да ја подигне свеста за општествените и егзистенцијални импликации од развојот на машинската интели-

генција, која станува реален и сериозен предизвик за развојот на човештвото. Неговиот апел е повик на внимателност и умереност, на етика во креирањето и управувањето со овие системи и сериозно потсетување на досегашни историски искуства од последиците на поседувањето моќ и немањето мера во промислувањето и постапките. Современиот развој е нашиот Икаровиот лет, со кој упорно и со неверојатна љубопитност се движиме кон надминување на биолошките граници, обидувајќи се да ги поместиме границите на возможното.

Летот на Икаров, неговото патување, но и неговиот трофеј – сознанието (последницата од летот), треба да биде опомена за човештвото дека границата на возможното може да ги прегори крилјата со кои вивнуваме во занес од откритијата на непознатото.

Митот навистина е жив и митските приказни се метафора за она што се крие зад видливиот, чувствен, сетилен и материјален свет. Тие навистина пренесуваат силни животни пораки кои треба да бидат истовремено и потсетник на човештвото на патот на неговата еволуција. Пандорината кутија уште нè потсетува дека духовите кои можат да му наштетат на човекот се живи и дека токму слабоста, страста и лудилото се опомена на секој чекор на нашата лична и колективна историја.

Сите овие митски паралели се универзални вистини кои се одраз на едно неверојатно совпаѓање, но и на отсликување на современата

² Предавање на проф. Џефри Хинтон на Универзитетот во Оксфорд, линк: „University of Oxford. Will digital intelligence replace biological intelligence?“ Romanes Lecture, YouTube uploaded by University of Oxford, 29 Feb., 2024, https://youtu.be/N1TEjTeQeg0?si=IlgBtmusv1a_d1Uq (пристапено на 24.2.2025)

човечка драма. Во овој историски момент, таа во себе ги содржи сите елементи на античката драма. И сите ние сме актери на таа драма. Но, конфликтот во неа е подеднакво и внатрешен и надворешен, и се случува и внатре во човекот, но и надвор од него. Тој конфликт се препо-

знава во сите форми на дијалог меѓу биолошката, човечка и вештачката, машинска интелигенција. Да се надеваме дека нема да бидеме трагичниот лик кој, со зборовите на Аристотел, ќе страда од сопствените грешки.

References

- Campbell, J. 1991. *The power of myth*. Anchor Books edition.
- Campbell, J. 2004. *The hero with a thousand faces*. Princeton University Press.
- Grevs, R. 1995. *Grčki mitovi*. Nolit.
- Jensen, J. S. 2016. *Myths and mythologies: A reader*. Routledge.
- Kissinger, H. A. Schmidt, E. & Huttenlocher, D. 2021. *The age of AI and our human future*. John Murray Press.
- Nosta, J. 2024. 'AI expands human cognitive potential and creativity', *Psychology Today*, 19 September 2024.
- Rowland, S. A. 2003. 'Jung, myth, and biography', *International Journal for Jungian Studies*, 49(1), pp. 22-39.

Tamara Kjupeva

Literary Archetypes of the New Cognitive Revolution – from Ancient Myth to Digital Utopia (Summary)

Geoffrey Hinton, the current winner of the Nobel Prize for discoveries and inventions that enable machine learning with artificial neural networks, admitted in his lecture to Oxford students last year that artificial intelligence has surpassed its initial trajectory and has moved in a direction that poses great challenges. We are facing a new, radical evolutionary leap that is completely redefining the realms of human existence. The world is faced with a great algorithmic puzzle that opens many unknown questions. It is because of these characteristics that artificial intelligence grows into a new myth, with a concept and characteristics that have completely defined the myth throughout history. At the same time, it opens vast horizons for the research of contemporary social, cultural and philosophical issues that create the modern man's attitude towards life and largely determine his place in it.

Artificial intelligence, through its digital codes and sequences, reflects the entire human capital, diligently stored over thousands of years of existence. It grows into the most authentic metaphor of the myths that perpetuated man's

eternal search for the truth of his existence and of the collective anti-drama. New technological trends are a metaphor for the Promethean fire stolen from the gods, in which man is both god and Prometheus at the same time.

Key words: artificial intelligence, metaphor, cognitive revolution, myth, culture